

Pudasjärvelle vai Pummankiin?
Muuttoliikkeet Kuusamossa 1860-luvulla

Oulun Yliopisto
Historiatieteet
Historian kandidaatintutkielma
9.5.2018
Armi Kurtti

Sisällys

Johdanto	3
1. Maassamuutto	7
1.1. Muuttoluettelot tutkimuksen pohjana	7
1.2. Naapuripitäjiin ja kauemmaksi kotimaahan	9
1.3. Katovuosina suunta kohti Kuusamoaa	13
1.4. Maalaisväestön muuttoliike	16
2. Siirtolaisuus	20
2.1. Kausikalastajista siirtolaisiksi	20
2.2. Määränpäänä Ruija tai Ryssänranta	22
2.3. Tilattomia perheitä ja naimattomia miehiä	26
2.4. Kuusamon köyhyydestä Jäämerelle vaurastumaan	30
Loppulause	33
Lähteet ja tutkimuskirjallisuus	35

Johdanto

Suomi oli 1860-luvulla vahvasti maatalousvaltainen maa. Suurin osa suomalaisista sai elantonsa maanviljelystä joko omalta maaltaan tai toisen tilalta vuokraviljelijänä tai palkollisena.¹ Siksi satovuosien vaihtelut vaikuttivat suoraan lähes jokaisen suomalaisen elämään. Vuosikymmenen aikana maassa olikin useita pahoja katovuosia, joista oli pahin vuosi 1867. Vaikeassa tilanteessa talollisten viljavarat eivät riittäneet edes omiksi tarpeiksi, saaticka sitten palkollisten ja itsellisten elättämiseen. Siksi piikoja ja renkejä palkattiin tavallista vähemmän. Kun kotikylästä ei löytynyt töitä, niitä lähdettiin etsimään kauempaa. Tilanne oli kuitenkin kurja kautta koko maan, joten naapuripitäjissäkään ei ollut työtä tarjolla.²

Nälkävuodet koettelivat myös Kuusamoaa. Oulun kihlakunnan pohjoisin pitäjä ei ollut maanviljelyksen kannalta otollisinta aluetta, joten heikot sadot olivat alueella varsin yleisiä. Kuusamolaiset olivat hyvinäkin satovuosina osittain tuontiviljan varassa.³ Näin ollen ero katovuosien ja normaalien satovuosien välillä oli pienempi kuin monilla muilla paikkakunnilla. Kuusamolaiset eivät olleet kuitenkaan suomalaisten vilja-avustusten varassa, sillä heillä oli tiiviit kauppayhteydet Vienan Karjalaan ja Arkangeliin Venäjän puolelle. Sieltä kuljetettiin vuosittain suuret määrät halpoja jauhoja Itä-Suomeen. Kuusamolaiset ajoivat maksua vastaan poroillaan jauhoja ja muuta rahtia eri puolille pohjoista Suomea.⁴ Muutkin sivuelinkeinot, kuten metsästys ja kalastus, paransivat elinoloja katovuosina.⁵ Harvaan asutussa kunnassa kerjäläisiä kulki vähemmän ja taudit levisivät hitaammin kuin tiheämmin asutuilla seuduilla.⁶ Vaikka Kuusamon kuolleisuus oli vuosina 1866–1868 kaksi tai kolme kertaa voimakkaampaa kuin normaalivuosina⁷, jäivät kuolleisuusluvut pieniksi esimerkiksi Etelä-Pohjanmaan tai Pohjois-Karjalan lukuihin verrattuna.⁸ Itse asiassa vuosisadan pahimmat kuolonvuodet koettelivat Kuusamoaa jo 1830-luvulla.⁹

¹ Sarkkinen 1989, 6.

² Turpeinen 1986, 29–30.

³ Kortessalmi 1975, 245–246.

⁴ Ervasti 1978, 483–485.

⁵ Sarkkinen 1989, 63–64.

⁶ Turpeinen 1986, 26–27.

⁷ Ervasti 1978, 344–345, 773–775; Turpeinen 1986, 271.

⁸ Turpeinen 1986, 102–103.

⁹ Ervasti 1978, 343–344, 773–775.

Aiemmassa tutkimuksessa on todettu nälkävuosien lisännen kotimaan sisäistä muuttoa. Yleensä muuton suunta oli pohjoisesta kohti etelää ja maaseudulta kohti kaupunkeja.¹⁰ Kuusamonkin kohdalla vilkkainta muuttoaika oli todennäköisesti juuri 1860-luku. Tärkein muuttosuunta oli kuitenkin toinen. Pohjoiseen Jäämeren rannikolle, sekä Norjan puolelle Ruijaan että Venäjän puolelle Muurmannin rannikolle lähti paljon kuusamolaisia parempaa elantoa etsimään.¹¹ Kuusamolaisten siirtolaisuudesta on useita mainintoja eri teoksissa, mutta laajempaa tutkimusta aiheesta ei ole tehty. Kuusamolaisten maassamuuttoa käsitellään aiemmassa tutkimuksessa vielä vähemmän.

Kandidaatintyössäni vastaan eri lähteiden valossa seuraaviin kysymyksiin: Kuinka paljon ihmisiä muutti Kuusamoon ja sieltä pois 1860-luvun aikana? Mistä muuttajat tulivat tai minne he menivät? Miksi ihmiset muuttivat paikkakunnalta toiselle tai pois maasta? Mikä oli muuttajien sosiaalinen asema, ikä ja sukupuoli? Tarkastelen tutkimuksessani maassamuuttoa ja siirtolaisuutta¹². Molempien tarkastelu samassa tutkimuksessa mahdollistaa näiden kahden ilmiön vertailun. Olen valinnut tutkittavakseni ajanjakson, jonka aikana koko Suomea koettelivat suuret nälkävuodet. Olenkin kiinnostunut siitä, miten nälkävuodet vaikuttivat muuttoliikkeisiin. Tutkimuksen sijoittuu sosiaalishistorian tutkimusalalle. Tarkemmin luokiteltuna se on väestöhistoriaa.

Tarkastelen tässä tutkimuksessa sekä Kuusamosta lähtevää ulosmuuttoa että Kuusamoon saapuvaa sisäänmuuttoa. Tämä näkyy erityisesti maassamuuttoa käsittelevässä luvussa. Sen sijaan kotimaan ulkopuolelle suuntautuvan siirtolaisuuden tutkiminen on käytännössä kokonaan ulosmuuton tutkimista. Tarkasteltava Kuusamon alue on maantieteellisesti nykyistä laajempi, sillä siihen kuului myös nykyinen Posion kunta sekä alueita, jotka sijaitsevat nykyisin Venäjän puolella. Yhden kunnan valitseminen tutkimuksen kohteeksi on mahdollistanut maassamuuton ja siirtolaisuuden tarkastelemisen samassa tutkimuksessa. Kuusamon pitäjä on mielenkiintoinen tutkimuskohde, sillä sieltä lähtevä siirtolaisuus oli varsin voimakasta jo 1860-luvulla.

¹⁰ Turpeinen 1986, 30; Sarkkinen 1989, 57–58.

¹¹ Ervasti 1978, 346.

¹² Maassamuutto on kotimaan sisäistä, paikkakunnalta toiselle suuntautuvaa muuttoa. Siirtolaisuus taas tarkoittaa muuttoliikettä, joka suuntautuu valtion rajan yli maasta toiseen.

Ajallisesti tutkimukseni kattaa vuodet 1860–1870. Pahimmat kuolonvuodet olivat koko maan mittakaavassa vuosina 1866–1868, mutta Pohjois-Suomessa oli heikkoja satovuosia jo vuosikymmenen alkupuolellakin.¹³ Ervastin mukaan vain vuosi 1867 oli Kuusamossa täydellinen katovuosi, mutta myös vuosina 1861, 1862 ja 1865 sadot olivat selvästi keskimääräistä huonompia.¹⁴ Tutkimuksen aloittaminen vuodesta 1860 tuo kuitenkin vertailukohtaa normaalimpaan aikaan ja toisaalta vuosien 1869 ja 1870 tarkastelusta nähdään tilanteen normalisoituminen katovuosien jälkeen.

Väestöhistorian tutkimusta on olemassa paljon, mutta se on iältään melko vanhaa. Viime vuosina uutta tutkimusta ei ole juurikaan tehty. Sekä maassamuuttoa että siirtolaisuutta käsitellään useissa tutkimuksissa. Kuitenkin ne esiintyvät kahtena erillisenä ilmiönä, joita ei juurikaan verrata toisiinsa. Muuttoliiketutkimuksen osalta olen hyödyntänyt ANTTI ROSENBERGIN väitöskirjaa *Muuttoliike Uudenmaan läänissä esi-industrialistisen kauden lopulla 1821–1880* (1966) ja EERO VÄHÄN pro gradua *Tornionlaakson muuttoliike vuosina 1810–1830* (1980). Kuusamon paikallista näkökulmaa tuovat tutkimukseeni SEPPO ERVASTIN *Kuusamon historia 1* (1978) ja JUHANI KORTESALMEN *Kuusamon talonpoikaiselämä 1670–1970* (1975). Jäämerelle suuntautuneesta siirtolaisuudesta ei ole olemassa laajaa tutkimusta. Sen sijaan lyhyempiä kirjoituksia aiheesta on useita. Olen käyttänyt apunani muun muassa SAMULI ONNELAN *Suur-Sodankylän historia 2* -kirjassa (2006) olevaa muuttoliikeitä ja siirtolaisuutta käsittelevää lukua. Lisäksi erityisesti Ruijan siirtolaisuuden vaiheita käsittelee MAUNO JOKIPII esitelmässään *Ruijan suomalaisasutuksen historian päälinjoja* (1982) ja Venäjälle suuntautunutta siirtolaisuutta MAX ENGMAN teoksessaan *Suureen itään - suomalaiset Venäjällä ja Aasiassa* (2005). Yleisempää siirtolaisuustutkimusta edustaa RISTO VILMUSENAHON väitöskirja *Siikajokilaakson siirtolaisuus vuosina 1850–1914* (2001).

Olen tarkastellut maassamuuttoa Kuusamon seurakunnan arkiston seurakuntaan ja seurakunnasta muuttaneiden luetteloiden pohjalta. Siirtolaisuuden osalta lähdeaineisto sen sijaan on hajanaisempaa. Samuli Onnela on koonnut Ruijaan muuttaneista taulukon, jota olen soveltuvilta osin hyödyntänyt tässä tutkimuksessa. Lisäksi hänen artikkelinsa *Muurmannin rannan luterilaiset v. 1887–1888* (1973) on toiminut tärkeänä lähteenä. Olen hyö-

¹³ Turpeinen 1986, 13, 29.

¹⁴ Ervasti 1978, 775–776.

dyntänyt myös vuosina 1870 ja 1882 Jäämerelle matkansa tehneiden henkilöiden matkakertomuksia. Koska käyttämäni lähteet ovat erilaisia eri pääluvuissa, olen käsitellyt niitä tarkemmin kummankin pääluvun alussa.

Käytän tutkimuksessani väestöhistorian menetelmiä. Asioiden hahmottamista helpottaakseni olen koonnut lähteistä saaduista tiedoista erilaisia taulukoita ja kaavioita, jotka sisältävät numeerista tietoa. Käyttämäni tutkimusmenetelmät ovat siis pitkälti kvantitatiivisia. Olen käyttänyt myös kvalitatiivisia menetelmiä lukiessani matkakertomuksia ja etsiessäni niistä syitä siirtolaisuudelle. Hajanaisen lähdeaineiston vuoksi aikaisemman tutkimuksen rooli on suuri etenkin siirtolaisuutta käsiteltäessä.

1. Maassamuutto

1.1. Muuttoluettelot tutkimuksen pohjana

Suomessa ei vielä 1860-luvulla ollut voimassa täyttä muuttovapautta. Käytännössä ammatin omaavat ja itsensä ja perheensä elättämään kykenevät aikuiset saattoivat muuttaa vapaasti.¹⁵ Seurakunnat saivat kuitenkin halutessaan kieltää alle 15-vuotiaita ja yli 40-vuotiaita itsellisiä sekä "huonomaineisia ja rampoja palkollisia" muuttamasta alueelleen.¹⁶ Lisäksi voimassa olevan palkollissäännön mukaan jokaisen irtaimeen väestöön kuuluvan täytyi olla jonkun itsenäisen henkilön "laillisessa suojelussa". Toisin sanoen muuttajien oli pestauduttava palvelukseen johonkin taloon saadakseen jäädä pysyvästi toiselle paikkakunnalle.¹⁷

Käytännössä muuttoa valvoi seurakunta. Kotimaan muuttoliikkeiden osalta tärkein käytämäni lähdekokonaisuus onkin Kuusamon seurakunnan arkiston muuttaneiden luettelot. Ne ovat pappien kirjottamia listoja Kuusamon seurakuntaan ja sieltä pois muuttaneista henkilöistä. Muuttoluetteloita tarkasteltaessa täytyy muistaa, että papit laativat ne seurakuntalaisten ilmoitusten perusteella. Niihin merkattiin vain ne muuttajat, jotka hakivat muualle lähtiessään papilta virallisen muuttotodistuksen, tai vastaavasti luovuttivat sellaisen seurakuntaan saapuessaan. Sisäänmuuton kohdalla muuttoluetteloita voidaan pitää luotettavina, sillä kirkonkirjoihin merkityn henkilön täytyi saapua kuntaan, jotta merkintä voitiin tehdä. Sen sijaan ulosmuuttomerkinnot perustuivat aikomukseen muuttaa, eikä muutosta siksi ole varmuutta.¹⁸ Arvelen kuitenkin, että ainakin lähes kaikki muuttotodistuksen ottaneet lähtivät pois Kuusamosta, sillä todennäköisesti kukaan ei käynyt hankkimassa muuttotodistusta turhaan usein kaukanakin sijaitsevasta kirkonkylästä. Lisäksi luetteloista on yliviivattu joitakin nimiä ilmeisesti juuri siksi, että muuttoa ei tapahtunutkaan. Pappi siis tarkasti luetteloiden paikkansapitävyyttä jälkikäteen. Sen sijaan ei ole varmaa, että pois muuttaneet päätyivät juuri luetteloihin merkityille paikkakunnille. En ole järjestelmällisesti etsinyt pois muuttaneiden nimiä kohdepaikkakuntien kirkonkirjoista, mutta joitakin tarkastuksia olen tehnyt.

¹⁵ Onnela 2006, 82.

¹⁶ Vähä 1980, 62–63.

¹⁷ Onnela 2006, 82–83; Rosenberg 1966, 131.

¹⁸ Vähä 1980, 6–7, 14.

Koska muuttoluetteloihin merkittiin vain virallisen muuttotodistuksen hakeneet, ne antavat todennäköisesti osittain puutteellisen kuvan muuttoliikkeestä. Esimerkiksi paikkakunnalta toiselle siirtyneistä paperittomista kerjäläisistä ei ole jäänyt kirkonkirjoihin mitään merkintää.¹⁹ Siksi olenkin rajannut mahdolliset kerjäläiset kokonaan tutkimuksen ulkopuolelle. Lisäksi on muistettava, että muuttoluetteloihin merkittiin vain kotimaan sisällä paikkakunnalta toiselle tapahtunut muutto, joten kauemmaksi suuntautuneesta siirtolaisuudesta ei saa niistä tietoa.²⁰ Siirtolaisuutta olen käsitellyt toisessa luvussa muiden lähteiden pohjalta.

Eri seurakunnissa käytettiin hieman erilaisia merkintätapoja muuttaneiden kirjaamisessa. Kuusamon kirkonkirjoihin kirjattiin jokaisesta muuttaneesta muuttoaika ja -paikka, nimi, sääty ja syntymäaika sekä erinäisiä tutkimukseni kannalta tarpeettomia tietoja kuten maine ja lukutaito. Ulosmuuttaneiden osalta ilmoitettiin lisäksi kylä, josta lähtijä oli kotoinen. Olen katsonut tutkimusta tehdessäni myös muiden paikkakuntien muuttoluetteloita ja havainnut, että ainakin vanhempiansa kanssa muuttaneiden lasten tiedot merkittiin luetteloihin Kuusamossa tarkemmin kuin monilla muilla paikkakunnilla. Taulukoita tehdessäni olen laskenut muuttaneet aina sen vuoden puolelle, jonka puolelle muutto on päivätty, enkä sille vuodelle, jonka yhteydessä muuttoilmoitus on muuttoluetteloissa. Esimerkiksi useita loppuvuodesta 1863 saapuneita on merkitty kirkonkirjoihin vasta vuonna 1864. Olen laskenut nämä edellisen puolelle, pappi taas jälkimmäisen. Tästä syystä tekemieni tilastojen luvut eroavat sisäänmuuton kohdalla osittain pappien ilmoittamista luvuista.

Tarkoitan tässä tutkimuksessa sosiaalisella asemalla ihmisten sijoittumista eri väestöryhmiin. Olen laskenut talollisiksi henkilöt, jotka on merkitty lähteissä talonpojiksi, uudistilaisiksi tai jommankumman edellä mainitun pojiksi, tyttäreiksi, vaimoiksi tai leskiksi. Palkollisiksi olen luokitellut piikojen ja renkien lisäksi pari työläisiksi merkittyä. Tilaton väestö koostui eri asemassa olleista henkilöistä, kuten mäkitupalaisista, torppareista, itsellisistä ja irtolaisista²¹. Olen laskenut tähän ryhmään kuuluviksi myös naiset, joiden

¹⁹ Sarkkinen 1989, 97–98.

²⁰ Ibidem.

²¹ Mäkitupalaiset asuivat rakentamissaan mökeissä kylien rajamailla talollisten luvalla. Heitä oli Kuusamossa melko paljon, sillä oikeiden uudistilojen perustaminen oli vaikeaa lainsäädännöllisten rajoitteiden

kohdalle on kirjoitettu pelkästään leski tai tytär. Virkamiehiin olen laskenut sekä kirkolliset että maalliset virkamiehet.²² Edellisten lisäksi muuttoluetteloissa esiintyi muutamia henkilöitä, joita en ole voinut sijoittaa mihinkään edellisistä ryhmistä esimerkiksi asemasta kertovan merkinnän puuttumisen vuoksi. Samanlaista jakoa olen käyttänyt myöhemmin siirtolaisuutta käsittelevässä luvussa.

1.2. Naapuripitäjiin ja kauemmaksi kotimaahan

Kuusamon väkimäärä kasvoi paria notkahdusta lukuun ottamatta nopeasti koko 1800-luvun ajan. Nopeinta väestönkasvu oli 1840-luvun loppupuolella, jolloin väkiluku nousi 4000:sta 5000:een kuudessa vuodessa.²³ Tarkasteltavana olevan ajanjakson alussa kunnan väkimäärä oli kirkonkirjojen mukaan 5338 henkeä. Vuoteen 1865 mennessä väkiluku nousi 5966 henkeen, mutta vuosikymmenen jälkipuoliskolla se laski niin, että pitäjässä asui 5860 ihmistä vuonna 1870.²⁴ Kuusamo oli seurakunnan muuttoluetteloiden perusteella muuttotappioaluetta jo pelkän maassamuuton osalta. Tämä oli tyypillistä syrjäisille maaseutupaikkakunnille. Niiden väkiluku kasvoi luonnollisen väestönkasvun vuoksi nopeasti, eikä kaikille riittänyt töitä kotikunnasta. Siksi elantoa oli lähdeävä etsimään kauempaa.²⁵

Kuusamon seurakunnan muuttoluetteloiden perusteella kunnasta muutti vuosina 1860–1870 kaiken kaikkiaan 427 henkilöä muualle Suomeen. Kaaviosta 1 nähdään muuttaneiden määrät vuosittain ja jakautuminen sukupuolen mukaan. Muuttaneiden määrä vaihteli jonkin verran vuosikymmenen aikana, mutta useimpina vuosina lähtijöitä oli 30–45. Voimakkaimmillaan ulosmuutto oli vuosina 1865 ja 1866, jolloin lähtijöiden määrä ylitti viidenkymmenen. Hieman yllättävästi vähiten lähtijöitä oli vuonna 1868, joka oli koko maan mittakaavassa vuosisadan pahin kuolonvuosi ja siksi oletetusti vilkkaan muuttoli-

vuoksi. Varsinaisia torppareita ei Kuusamossa ollut, mutta sotilastorpissaan asuvista entisistä sotilaista käytettiin tätä nimitystä. Itsellisillä ei ollut omaa asuntoa tai maata, vaan he asuivat talollisten luona "hyyryläisinä". Irtolaiset olivat henkilöitä joilla ei ollut vakituista asuinpaikkaa. Lain mukaan jokaisen työhön kykenevän oli pestauduttava töihin. *Ervasti* 1978, 351–353.

²² *Vrt.* Vähä 1980, 9–11.

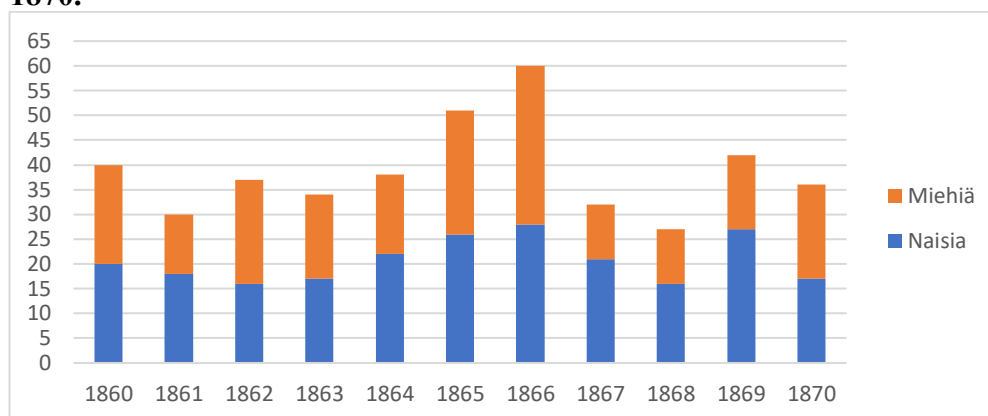
²³ *Ervasti* 1978, 343–345, 773–774.

²⁴ Väkilukutaulukoita 1750–1888. Kuusamon seurakunnan arkisto (KSA) IIDf:1. KA.

²⁵ *Turpeinen* 1986, 25–26.

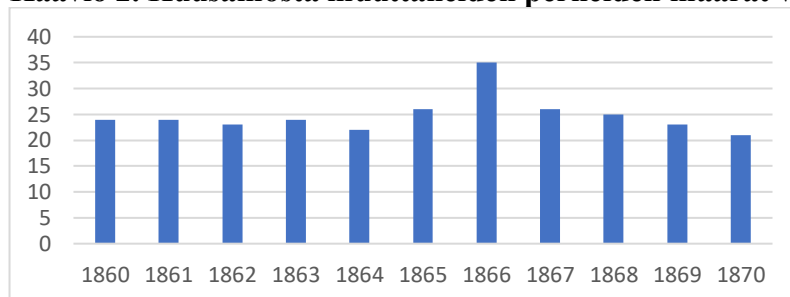
kehduinnän aikaa. Tämä merkillepantava seikka selittyy luullakseni myöhemmin käsiteltävällä siirtolaisuudella. Aikana, jolloin koko maassa nähtiin nälkää, oli houkuttelevampaa muuttaa ulkomaille kuin jollekin toiselle nälän ja tautien vaivaamalle suomalaispaikkakunnalle.

Kaavio 1. Kuusamosta muualle Suomeen muuttaneiden määrät vuosina 1860–1870.²⁶

Edelliseen kaavioon on laskettu mukaan kaikki muuttaneet. Jos poisuuttaneiden määrää tarkastellaan perheittäin, eli lapsia ja miestensä kanssa muuttaneita vaimoja ei lasketa mukaan, saadaan muuttaneiden määrästä entistä tasaisempi kuva. Koska Kuusamon muuttomäärät olivat melko pieniä, saattoi jo yksi lapsiperhe kasvattaa lähtijöiden määrää huomattavasti. Kaaviossa 2 on kuvattuna muuttaneiden perheiden määrät. Tällä tavoin laskettuna lähtijöitä oli vuosittain 21–26, paitsi vuonna 1866, jolloin heitä oli selvästi enemmän. Kaavion 2 perusteella vuosien 1867 ja 1868 alhaiset muuttoluvut selittyvät siis sillä, että muuttajien joukossa ei niinä vuosina ollut suuria perheitä. Tällä tavoin tarkasteltuna ulosmuutto oli vilkkainta vuosina 1865–1868. Erot olivat kuitenkin vain muutamien perheiden luokkaa, joten mitään suuria johtopäätöksiä tästä ei voida tehdä.

Kaavio 2. Kuusamosta muuttaneiden perheiden määrät v. 1860–1870.²⁷

²⁶ Seurakuntaan muuttaneiden luettelo 1818–1890. KSA IBa:1. KA.

²⁷ Ibidem.

Suurin osa ulosmuuttajista päätyi asumaan suhteellisen lähelle Kuusamoa. Taulukkoon 1 on koottu Kuusamosta muuttaneiden yleisimmät kohdekunnat. Kaikkiaan ihmisiä lähti yli 30 paikkakunnalle. Yleensä kuusamolaisten määränpäänä oli joku naapuripitäjästä. Noin 55 % lähtijöistä siirtyi Pudasjärvelle, Kuolajärvelle²⁸, Rovaniemelle tai Kemijärvelle. Toinen keskeinen kohdealue oli Oulun seutu, jonne päätyi yhteensä 15 % muuttajista. Useimmat sinne muuttaneet asettuivat Oulun kaupunkiin tai Alakiiminkiin.

Taulukko 1. Kuusamosta muualle Suomeen vuosina 1860–1870 muuttaneiden yleisimmät kohdekunnat.²⁹

	Kunta	Lukumäärä	Prosenttiosuus
1.	Pudasjärvi	71	16,6 %
2.	Kuolajärvi	66	15,5 %
3.	Rovaniemi	49	11,5 %
4.	Kemijärvi	46	10,8 %
5.	Karjalohja	39	9,1 %
6.	Alakiiminki	28	6,6 %
7.	Oulu	17	4,0 %
8.	Muhos	13	3,0 %
9.	Inari	12	2,8 %
10.	Puolanka	12	2,8 %

Yllättävää on, että viidenneksi yleisin muuttokohde oli Karjalohja. Kaiken kaikkiaan Karjalohja ja sen naapurikunnat Lohja ja Nummi olivat määränpäänä 52 henkilölle eli 12 prosentille lähtijöistä.³⁰ Karjalohja oli väkiluvultaan Kuusamoa pienempi³¹ paikkakunta läntisellä Uudellamaalla. Matkaa sinne oli huomattavasti enemmän kuin esimerkiksi Jäämeren rannoille. Herääkin kysymys, miksi niin moni Kuusamosta lähtenyt ilmoitti kohdepaikakseen juuri Karjalohjan.

Pohtiessani vastausta tähän kysymykseen katsoin tarkemmin tälle alueelle muuttaneiden taustoja Kuusamon muuttoluetteloista. Sosiaaliselta asemaltaan nämä henkilöt eivät juurikaan eronneet muista muuttajista. Naisia tosin oli suhteessa vähemmän kuin keskimäärin, mikä voisi johtua siitä, että heidän oli vaikeampaa matkustaa yksin pitkiä matkoja.

²⁸ Nykyinen Sallan kunta.

²⁹ Seurakuntaan muuttaneiden luettelo 1818–1890. KSA I Ba:1. KA.

³⁰ Ibidem.

³¹ Väkilukutaulukot 1825–1853. Karjalohjan seurakunnan arkisto II Df:5. KA.

Irtolaismiehiksi merkittyjä taas oli lähtijöiden joukossa huomattavan monta. Selvin yhdistävä tekijä Lohjan seudulle muuttaneilla oli kuitenkin lähtöpaikka. Kaikki sinne muuttaneet olivat kotoisin Poussun, Lämsän ja Kantoniemen kylistä Etelä-Kuusamosta. Voidaan siis olettaa, että lähtijät tunsivat toisiaan ja aiemmin muuttaneita. Karjalohjalle muutti eri aikoina muun muassa useita Karjalaisia ja Niskaloita, jotka todennäköisesti olivat sukua keskenään.³²

Etenkin etäällä sijaitsevan paikkakunnan osalta herää epäily, että kaikki muuttajat eivät päätyneet aikomaansa paikkaan. Siksi kävin läpi Karjalohjan, Lohjan ja Nummen seurakuntien muuttoluettelot niiltä vuosilta, joina sinne lähti kuusamolaisia. Löysin näistä luetteloista yhteensä 34 ihmistä, joiden lähtöpaikaksi oli merkitty Kuusamo. Täten vähintään reilut kaksi kolmannesta tälle alueelle suunnanneista pääsi perille, tai ainakin melkein perille, sillä esimerkiksi Nummeen saapuneiden joukosta löysin kuusi henkilöä, joiden oli alun perin tarkoitus muuttaa Karjalohjalle.³³

Taulukon 1 viimeisimmät kunnat Muhos, Inari ja Puolanka olivat pitäjiä, joihin muutti ihmisiä vain yhtenä tai muutamana vuonna. Muuttaneet seurueet olivat kuitenkin sen verran suuria, että paikkakunnat näkyvät taulukossa. Esimerkiksi Inariin vuonna 1860 muuttaneen pappi Favorinin matkassa matkusti hänen vaimonsa ja lastensa lisäksi renki ja pari muutakin perheeseen kuulumatonta henkilöä. Kaiken kaikkiaan seurueeseen kuului 11 ihmistä. Vastaavia ihmisryhmiä lähti myös esimerkiksi Kemiin, Siikajoelle ja Lumijoelle. Määrällisesti vähäisempää, mutta suhteellisen säännöllistä muuttoa suuntautui Tornioon ja Suomussalmelle.³⁴ Suurin osa muuttajista siirtyi siis nykyisen Lapin, Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun alueelle.

³² Seurakuntaan muuttaneiden luettelo 1818–1890. KSA IBa:1. KA.

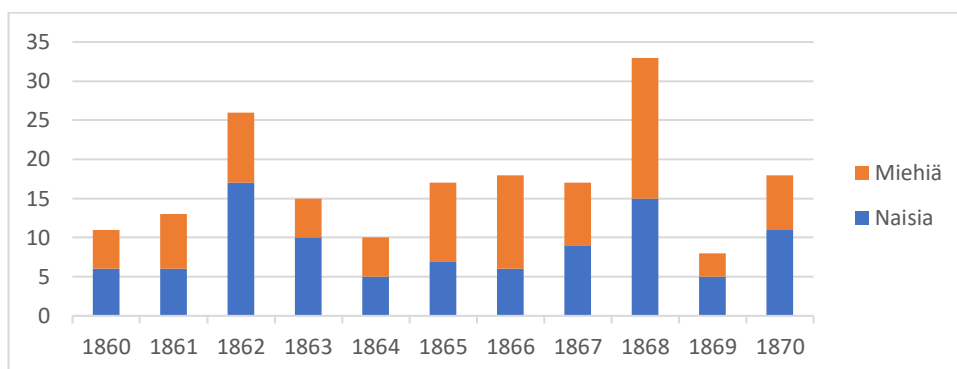
³³ Seurakuntaan ja seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1825 - 1886. Karjalohjan seurakunnan arkisto IBa. KA; Seurakuntaan ja seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1843 - 1882. Lohjan seurakunnan arkisto IBab. KA; Seurakuntaan muuttaneiden luettelot 1805 - 1862. Nummen seurakunnan arkisto IB:1. KA; Muuttaneet 1863 - 1865. Nummen seurakunta MKO 1-3, Suomen Sukuhistoriallinen Yhdistys.

³⁴ Seurakuntaan muuttaneiden luettelo 1818–1890. KSA IBa:1. KA.

1.3. Katovuosina suunta kohti Kuusamoa

Sisäänmuutto oli tarkasteltavana ajanjaksona selvästi pienilukuisempaa kuin ulosmuutto. Ainoastaan vuonna 1868, jolloin ulosmuutto oli kaikkein vähäisintä ja sisäänmuutto lukuisinta, Kuusamoon muutti enemmän ihmisiä kuin sieltä lähti pois. Tarkasteltavien yhdenkymmenen vuoden aikana Kuusamoon saapui yhteensä 186 uutta asukasta, ja muuttotappiota kertyi tänä aikana 241 henkilön verran.³⁵ Kuusamoon muuttaneiden määrät nähdään kaaviosta 3. Vaikka muuttaneiden määrät vaihtelivat vuosittain ja yhteys satovuosien vaihteluun on nähtävissä, joukossa oli myös muuttajia, joiden muuttosyy ei liittynyt mitenkään yleiseen taloudelliseen tilanteeseen. Heitä olivat esimerkiksi avioliiton solmimisen vuoksi kunnasta toiseen muuttaneet.³⁶

Kaavio 3. Kuusamoon muuttaneiden määrät vuosina 1860–1870.³⁷

Sisäänmuuton vaihtelu oli muuttaneiden määrään suhteutettuna voimakkaampaa kuin ulosmuuton. Kaaviosta 3 nähdään, että useimpina vuosina muuttaneita oli 10–20, mutta vähimmillään vuonna 1869 Kuusamoon muutti vain kahdeksan ihmistä. Joukossa oli myös pari reilusti vilkkaampaa vuotta. Vuosina 1862 ja 1868 Pohjois-Suomessa elettiin vaikeita aikoja huonojen satojen vuoksi, joten katovuodet mitä ilmeisimmin lisäsivät muuttajia Kuusamoon. Kun verrataan kaaviota 3 kaavioon 4, jossa lähtijöiden määrät ilmoitetaan perheittäin, havaitaan, että sisäänmuuttajien määrissä on niiden välillä vain pieniä eroja. Tämä johtuu siitä, että Kuusamoon muutti vain vähän perheellisiä ihmisiä, ja

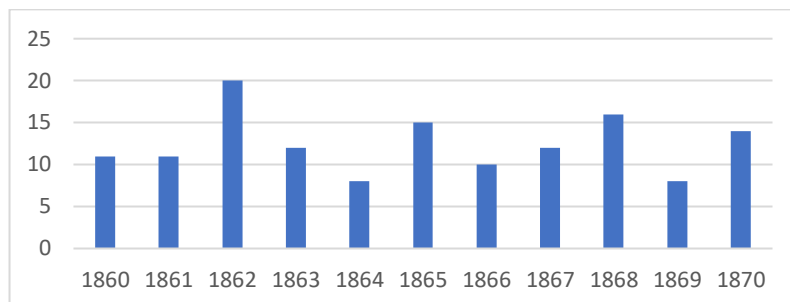
³⁵ Seurakuntaan muuttaneiden luettelo 1818–1890. KSA IBA:1. KA.

³⁶ Rosenberg 1966, 69.

³⁷ Seurakuntaan muuttaneiden luettelo 1818–1890. KSA IBA:1. KA.

muuttaneet perheet olivat yleensä pieniä. Ainoastaan vuosina 1866 ja 1868 perheellisten muuttajien määrä oli huomattava.³⁸

Kaavio 4. Kuusamoon muuttaneiden perheiden määrät v. 1860–1870.³⁹

Suurehko osa Kuusamoon muuttaneista oli paluumuuttajia. Yli kolmihenkisistä pitäjään saapuneista perheistä vain yksi ei ollut asunut aiemmin Kuusamossa. Paluumuutto selittääkin sisäänmuuttajien määrän lisääntymistä katovuosina. Suurena kuolonvuonna 1868 Kuusamoon muuttaneista 33 henkilöstä 26 oli muuttanut seurakunnasta pois aikaisemmin saman vuosikymmenen aikana. Osittain paluumuuttajien paljon tavanomaista isompaa osuutta tänä vuonna voi selittää myös se, että ulosmuutto oli ollut kiivainta pari vuotta aiemmin. Useimmat palaajat nimittäin asuivat Kuusamon ulkopuolella korkeintaan kolme vuotta.⁴⁰ Luulen, että palaajien suuri määrä johtui ensisijaisesti siitä, että vasta uudelle paikkakunnalle muuttaneiden toimeentulo oli epävarmaa. He elivät yleensä vieraiden palkollisina ja kuuluivat niihin, jotka ensimmäisinä menettivät työpaikkansa, kun ruoasta alkoi olla pulaa. Katovuoden koittaessa paluu entiseen kotikuntaan lienee ollut monien kohdalla järkevin, jos ei ainoakin vaihtoehto.

Yleisimmät Kuusamoon muuttaneiden lähtökunnat on koottu taulukkoon 2. Kaikkiaan Kuusamon kirkonkirjoihin on merkitty tulijoita 22 suomalaispaikkakunnalta ja lisäksi yksi Venäjältä muuttanut. Koska eri lähtöpaikkoja oli paljon, yhdeltä paikkakunnalta muuttaneiden määrät olivat pieniä. Eniten tulijoita oli niistä pitäjistä, jonne muutettiin eniten. Pudasjärvi, Kuolajärvi, Rovaniemi tai Kemijärvi oli entinen kotikunta noin 55 prosentille saapuneista, eli näiltä paikkakunnilta lähteneiden yhteinen prosenttiosuus oli lähes sama kuin niihin muuttaneidenkin. Sen sijaan muutto jakautui eri tavoin näiden

³⁸ Seurakuntaan muuttaneiden luettelo 1818–1890. KSA IBA:1. KA.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem.

paikkakuntien kesken. Sisäänmuuttaneista miltei neljännes tuli Pudasjärveltä, ja myös Kuolajärven osuus oli huomattavan suuri. Sen sijaan Rovaniemeltä ja Kemijärveltä saapui prosentuaalisesti selvästi vähemmän ihmisiä kuin sinne muutti.⁴¹

Taulukko 2. Kuusamoon vuosina 1860–1870 muuttaneiden yleisimmät lähtökunnat.⁴²

	Kunta	Lukumäärä	Prosenttiosuus
1.	Pudasjärvi	43	23,1 %
2.	Kuolajärvi	35	18,8 %
3.	Oulu	23	12,4 %
4.	Rovaniemi	16	8,6 %
5.	Suomussalmi	12	6,5 %
6.	Kemijärvi	8	4,3 %
7.	Alakiminki	8	4,3 %
8.	Karjalohja	7	3,8 %
9.	Lumijoki	6	3,2 %

Oulusta oli lähtöisin noin 12 % Kuusamoon muuttaneista, siis moninkertainen osuus sinne muuttaneisiin verrattuna. Oulu olikin yksi niistä harvoista paikkakunnista, joista saapui Kuusamoon enemmän ihmisiä kuin sinne lähti. Tulijoiden joukossa oli säätyläisiä ja virkamiehiä, mutta suurin osa Oulusta muuttaneista oli palkollisia. Useimmat saapuivat Kuusamoon 1860-luvun alkupuolella ja olivat ilmeisesti paluumuuttajia, jotka olivat lähteneet Ouluun töihin edellisen vuosikymmenen aikana.⁴³ Kaikkiaan noin 17 % muuttajista tuli Oulusta tai sen naapurikunnista. Suomussalmi oli toinen kunta, josta tulijoita oli enemmän kuin sinne menijöitä. Määrät olivat kuitenkin Suomussalmen kohdalla niin pieniä, että mitään selkeitä johtopäätöksiä tästä ei voida tehdä. Taulukon 2 viimeisimmät paikkakunnat selittyvät paluumuutolla, sillä Karjalohjalta tulleista kaikki ja Lumijoelta tulleista kaikki yhtä lukuun ottamatta muuttivat kyseisille paikkakunnille saman vuosikymmenen aikana.⁴⁴

⁴¹ Seurakuntaan muuttaneiden luettelo 1818–1890. KSA IBa:1. KA.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem.

1.4. Maalaisväestön muuttoliike

Kuusamo oli 1860-luvulla maaseutua, joten muuttajatkin lähtivät maalasitaloista ja useimmiten myös päätyivät sellaisiin. Taulukosta 3 nähdään muuttajien jakautuminen yhteiskunnallisen aseman mukaan. Muuttaneista perheistä on laskettu mukaan vain perheen pää, koska vaimojen ja lasten huomioiminen olisi korostanut kohtuuttomasti tiettyjä ihmisryhmiä.

Taulukko 3. Kuusamoon ja Kuusamosta vuosina 1860–1870 muuttaneiden sosiaalinen asema perheittäin.⁴⁵

	Sisäänmuutto		Ulosmuutto	
	Lukumäärä	Prosenttiosuus	Lukumäärä	Prosenttiosuus
Säätyläiset ja virkamiehet	10	7,3 %	8	2,9 %
Talolliset	25	18,2 %	83	30,4 %
Tilattomat	19	13,9 %	43	15,8 %
Palkolliset	80	58,4 %	137	50,2 %
Muut / tuntemattomat	3	2,2 %	2	0,7 %
Yhteensä	137	100,0 %	273	100,0 %

Ylivoimaisesti suurimman muuttajien ryhmän muodostivat palkolliset eli piijat ja rengit. Kuusamosta muuttaneista puolet ja Kuusamoon muuttaneista peräti 58 % kuului tähän ryhmään. Noin 35 % Kuusamon aikuisväestöstä sai elantonsa palkollisina, joten he olivat selvästi väestöosuuttaan aktiivisempia muuttajia.⁴⁶ Palkolliset muuttivat usein, sillä he pestautuivat töihin yleensä vuodeksi kerrallaan. Tavallisesti työvuosi vaihtui syksyisin, jolloin palkollisten oli joko jatkettava työtä samassa talossa tai vaihdettava palveluspaikkaa.⁴⁷ Monesti seuraavakin työpaikka löytyi samasta kunnasta kuin entinen, mutta kuntarajan ylittäminen talosta toiseen siirryttäessä ei ollut mitenkään tavatonta. Kuusamon kohdalla on kuitenkin huomattava, että palkollisten muutto ei ajoittunut ainoastaan loppusyksyyn, vaan heitä muutti ympäri vuoden. Tosin kiivain työaika heinäkuusta syyskuulle oli kaikissa väestöryhmissä hiljaista muuttoaikaa.⁴⁸

Toiseksi suurimman muuttajien ryhmän muodostivat talolliset. Heidän osuutensa oli sisäänmuutosta 18 % ja ulosmuutosta 30 %. Nämä luvut ovat hieman harhaanjohtavia, sillä

⁴⁵ Seurakuntaan muuttaneiden luettelo 1818–1890. KSA IBa:1. KA.

⁴⁶ Ervasti 1978, 348.

⁴⁷ Vähä 1899, 76.

⁴⁸ Seurakuntaan muuttaneiden luettelo 1818–1890. KSA IBa:1. KA.

varsinaisia maata omistavia talonpoikia oli tästä joukosta korkeintaan neljännes. Suurin osa oli talollisten aikuisia poikia ja tyttäriä, joita ei kotitilalla tarvittu työvoimana. Monet heistä siirtyivät toiselle paikkakunnalle palkollisiksi tai itsellisiksi. Taulukkoon 3 on laskettu muuttajien määrät perheittäin. Jos näin ei olisi toimittu, talollisten osuus olisi paljon isompi, sillä suurin osa muuttaneista lapsiperheistä kuului tähän ryhmään.

Tilatonta väestöä, joka tarkoitti melkoisen hajanaista ihmisryhmää, oli sekä lähtijöiden että saapujien joukossa noin seitsemäsosa. Useimmat heistä olivat mäkitupalaisia, itsellisiä tai irtolaismiehiä. Myös itsellisistä ja mäkitupalaisista osa oli perheellisiä. Tavallisesti itselliset ja irtolaiset olivat niitä, joiden oli katovuosien sattuessa ensimmäisiksi lähdettävä etsimään uutta asuinpaikkaa, kun talolla, jossa he olivat työskennelleet, ei enää ollut varaa heitä elättää.⁴⁹ Lukumääräisesti eniten tilattomia muutti vuosina 1862, 1863, 1868 ja 1870.⁵⁰ Kolmea ensimmäistä oli edeltänyt huono satovuosi. Sen sijaan 1869 ja 1870 olivat hyviä satovuosia⁵¹, joten ainakaan vuoden 1870 muuttoa eivät satovaihtelut selitä.

Huomattavasti pienempi osa muuttajista oli erilaisia virkamiehiä ja säätyläisiä. Yleensä he muuttivat paikkakunnalta toiselle virkansa vuoksi. Esimerkiksi kruunun nimismies L. W. Nordberg muutti vuonna 1860 Oulusta Kuusamoon. Kun hän vuonna 1864 siirtyi Tornioon, hänen tilalleen saapui virkaa hoitamaan Jokijärveltä J. S. Stenberg. Nimismiesten lisäksi muuttaneisiin virkamiehiin kuului muun muassa pappi, metsänhoitaja ja maanmittari. Muuten kuin työnsä takia muuttanutta säätyläistöä edusti lähinnä kapteeni ja ritari Carl Melart.⁵² Vaikka virkamiehiä muutti määrällisesti vähän, heidän osuutensa muuttaneista oli selvästi suurempi kuin kunnan väkimäärästä, sillä vain noin 2 % Kuusamossa asuvista perheistä oli käsityöläis- tai säätyläisperheitä.⁵³ Kuusamoon muutti myös yksi kauppias, nimittäin pitäjän ensimmäisen maakaupan⁵⁴ perustaja Johan Turpeinen saapui paikkakunnalle Oulusta vuonna 1870. Poismuuttaneiden joukossa taas oli yksi käsityöläinen, räätäli.⁵⁵

⁴⁹ Ervasti 1978, 352.

⁵⁰ Seurakuntaan muuttaneiden luettelo 1818–1890. KSA IBa:1. KA.

⁵¹ Ervasti 1978, 775–776.

⁵² Seurakuntaan muuttaneiden luettelo 1818–1890. KSA IBa:1. KA.

⁵³ Ervasti 1978, 348.

⁵⁴ Ervasti 1978, 514.

⁵⁵ Seurakuntaan muuttaneiden luettelo 1818–1890. KSA IBa:1. KA.

Kaavioista 1 ja 3 nähdään paitsi muuttaneiden määrät, myös sukupuolijako. Kokonaisuudessaan miesten ja naisten määrät olivat melko tasaiset, mutta vuosittaista vaihtelua esiintyi jonkin verran. Kaiken kaikkiaan naisia oli sisäänmuuttaneiden joukossa kahdeksan ja ulosmuuttaneiden joukossa 29 enemmän kuin miehiä. Suurin osa naisista oli piikoja ja talollisten aikuisia tyttäriä. Vastaavasti miehet olivat renkejä ja talollisten poikia. Lisäksi valtaosa muuttaneista irtolaisista ja itsellisistä oli miehiä. Muuttaneissa perheissä naisia ja miehiä oli lähes yhtä paljon. Naisia asui kyseisenä aikana Kuusamossa hieman miehiä enemmän, joten muuttaneiden sukupuolijako vastasi kunnan sukupuolijakoa.⁵⁶ Naisten vilkkaampaa muuttoa voi selittää sekin, että solmittaessa avioliittoja eri seurakuntiin kuuluvien kesken morsian oli yleensä se, joka muutti paikkakunnalta toiselle.⁵⁷ Myös muissa 1800-luvun muuttoliikettä tarkastelleissa tutkimuksissa on todettu naisten muuttaneen miehiä enemmän.⁵⁸

Muuttaneiden joukossa oli useita leskinaisia, joko talollisen, itsellisen tai mäkitupalaisen leskiä. Osalla oli mukanaan myös lapsia. Naiset saattoivat jäädä miehensä kuoleman jälkeen taloudellisesti vaikeaan tilanteeseen. Ainakin osa leskistä olikin paluumuuttajia, jotka palasivat todennäköisesti omien sukulaistensa luokse. Esimerkiksi vuonna 1866 talollinen Henrik Haukiniemi muutti Lumijoelle vaimonsa Lisan ja lastensa kanssa. Jo seuraavana vuonna leskeksi jäänyt Lisa palasi neljän poikansa kanssa Kuusamoon.⁵⁹

Muuttaneiden ikäjakauma nähdään taulukosta 4. Vilkkaimpia muuttajia olivat nuoret aikuiset. Yli neljäsosa kaikista muuttaneista oli 20–24 vuotiaita ja yli puolet 15–29 vuotiaita. Suurin osa muuttaneista piioista ja rengeistä sekä yksin muuttaneista talollisten pojista ja tyttäristä kuului juuri tähän ikäryhmään. Nuorten aikuisten suuri liikkuvuus selittyy sillä, että he olivat yleensä perheettömiä ja vailla omaa asuinpaikkaa, mutta toisaalta eivät enää eläneet vanhempiensaakaan taloudessa. Useimmat näistä henkilöistä avioituiivat jossakin vaiheessa, minkä jälkeen muuttaminen väheni⁶⁰.

Vanhempiin ikäryhmiin siirryttäessä muuttojen määrä pieneni selvästi. 30–34 vuotiaita muuttajia oli jo huomattavasti vähemmän kuin edellisellä vuosikymmenellä olleita, ja yli

⁵⁶ Väkilukutaulukoita 1750–1888. KSA IIDf:1. KA.

⁵⁷ Rosenberg 1966, 68–69.

⁵⁸ Ks. esim. Vähä 1989, 81; Rosenberg 1966, 66.

⁵⁹ Seurakuntaan muuttaneiden luettelo 1818–1890. KSA IBa:1. KA.

⁶⁰ Rosenberg 1966, 77.

50 vuotiaita muuttajia oli vain muutama. Myös vanhempien muuttajien joukossa oli jonkin verran piikoja ja renkejä, mutta erityisesti perheelliset muuttajat kuuluivat näihin ikäryhmiin. Vanhempien ihmisten elämä oli yleensä vakiintunut paikoilleen, joten heillä ei ollut tarvetta muuttaa. Toisaalta työkyky laski iän myötä, joten uuden työpaikan perässä muutto saattoi vaikeutua.⁶¹ Vanhempiin ikäryhmien osuus oli suurempi sisäänmuuttaneiden kuin ulosmuuttaneiden joukossa. Sen sijaan alle 15-vuotiaita lapsia muutti Kuusamosta pois paljon enemmän kuin Kuusamoon. Tämä selittyy sillä, että Kuusamoon muutti melko vähän perheitä.

Taulukko 4. Kuusamoon ja Kuusamosta vuosina 1860–1870 muuttaneiden ikäjakautuma.⁶²

	Sisäänmuutto		Ulosmuutto	
	Lukumäärä	Prosenttiosuus	Lukumäärä	Prosenttiosuus
0 - 14	26	14,0 %	88	20,6 %
15 - 19	17	9,1 %	46	10,8 %
20 - 24	47	25,3 %	116	27,2 %
25 - 29	39	21,0 %	67	15,7 %
30 - 34	20	10,8 %	37	8,7 %
35-39	12	6,5 %	25	5,9 %
40 - 44	10	5,4 %	26	6,1 %
45 - 49	6	3,2 %	13	3,0 %
50 -	9	4,8 %	9	2,1 %
Yhteensä	186	100,0 %	427	100,0 %

Rosenbergin mukaan muuton taustalla vaikutti aina halu parantaa omaa taloudellista tai yhteiskunnallista asemaa.⁶³ Eri ihmisryhmät etsivät näitä etuja eri paikoista ja eri tavoin. Virkamiehet ja palkolliset hakivat parempaa työpaikkaa, irtolaisten ja leskien taas oli pakko muuttaa, kun entinen asuinpaikka ei enää tarjonnut elantoa. Joitakin motivoi muuttoon avioliiton solmiminen. Kuusamoon muuttaneilla ja Kuusamosta lähtevillä oli pitkälti samoja syitä muuttoon. Kuusamo oli kuitenkin selvästi muuttotappiokunta. Luultavasti se johtui siitä, että luonnollinen väestönkasvu oli alueella hyvin voimakasta.⁶⁴ Samanlaisesti uusia tiloja perustettiin vähän,⁶⁵ joten työpaikkoja ei riittänyt kaikille. Siksi Kuusamosta lähti enemmän ihmisiä muualle elantaan hankkimaan, kuin sinne saapui muualta väkeä.

⁶¹ Vähä 1989, 89; Rosenberg 1966, 71–72.

⁶² Seurakuntaan muuttaneiden luettelo 1818–1890. KSA IBa:1. KA.

⁶³ Rosenberg 1966, 9.

⁶⁴ Ervasti 1978, 344.

⁶⁵ Ervasti 1978, 349–350.

2. Siirtolaisuus

2.1. Kausikalastajista siirtolaisiksi

Kuusamosta 1860-luvulla lähtenyt siirtolaisuus suuntautui käytännössä kokonaan Jäämerelle, sekä Pohjois-Norjan että Venäjän puolelle. Jo 1700-luvun lopulta alkaen Kuusamosta oli lähtenyt miehiä keväisin käymään viskuussa eli kausikalastuksessa Jäämeren rannikolla. Kalastusmatkat olivat ensisijaisesti rahanansaitsemismatkoja.⁶⁶ Jäämeren kalastus yleistyi ja muuttui entistä kannattavammaksi 1800-luvun aikana kaupan vapautumisen ja parantuneiden kulkuyhteyksien ja kalastusvälineiden vuoksi.⁶⁷ Kalastusmatkat Jäämerelle lisääntyivät huonojen satovuosien aikaan, ja 1860-luvun lopulla pohjoiseen matkusti vuosittain yli 2000 suomalaista sesonkikalastajaa.⁶⁸ Vielä 1880-luvullakin, jolloin kalastajien määrä oli puolittunut huippuvuosista, noin 200 kuusamolaista matkusti vuosittain Jäämerelle.⁶⁹

Vaikka suurin osa kausikalastajista palasi Kuusamoon, joukossa oli myös niitä, jotka jäivät pysyvästi Norjan Ruijaan tai Venäjän puolella sijainneelle Muurmannin rannikolle.⁷⁰ Osa heistä jäi Jäämerelle jo ensimmäisellä matkallaan, vaikka se ei alun perin olisikaan ollut tarkoitus. Toiset tekivät useita kalastusmatkoja, ennen kuin ottivat perheensäkin mukaan ja lähtivät pysyvästi pohjoiseen.⁷¹ Suurimmassa mittakaavassa muuttoja tapahtui todennäköisesti juuri 1860-luvulla. Muuttaneiden määrää on vaikea arvioida, sillä harva lähtijä ilmoitti muuttoaikeistaan kirkkoherranvirastoon.⁷² Siksi siirtolaisia ei merkitty Kuusamon muuttoluetteloihin, ja rippikirjoihinkin heistä tehtiin merkintöjä vasta jälkikäteen. Kaikki tapaukset eivät välttämättä tulleet missään vaiheessa papin tietoon. Tämän vuoksi Kuusamon kirkonkirjat eivät anna luotettavaa kuvaa siirtolaisuuden laajuudesta.

⁶⁶ Kortessalmi 1975, 562–564.

⁶⁷ Alavuotunki 1999, 38.

⁶⁸ Onnela 2006, 97–98.

⁶⁹ Kortessalmi 1975, 562–563.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Onnela 2006, 90.

⁷² Onnela 2008, 20; Ervasti 1978, 346.

Olen hahmotellut siirtolasiuuden laajuutta ja syitä useiden eri lähdemateriaalien avulla. Kaikki saatavissa olevat lähteet ovat omalta osaltaan puutteellisia, joten mitään yksiselitteisiä lukuja ei siirtolaisuuden kohdalla voida ilmoittaa. Norjan puolen siirtolaisuutta tutkittaessa ensisijainen lähteeni on ollut Samuli Onnelan Norjan väestönlaskentataulujen pohjalta kokoama taulukko, jossa on tietoja kaikista suomalaisista, jotka asuivat Ruijassa vuosina 1865 ja 1875. Taulukosta puuttuvat siis ne Kuusamolaiset, jotka mahdollisesti muuttivat 1860-luvun alussa Norjaan, mutta ehtivät kuolla tai muuttaa muualle ennen vuoden 1865 väestönlaskentaa. Tällaisia ihmisiä luultavasti ei kuitenkaan ollut montaa. Sen sijaan enemmän oli varmasti niitä, jotka muuttivat Ruijaan vuosina 1866–1870, mutta eivät olleet siellä enää, kun vuoden 1875 väestönlaskenta suoritettiin. Huomattava osa Jäämerelle muuttaneista nimittäin jatkoi jossakin vaiheessa matkaansa Amerikkaan. Ensimmäiset siirtolaiset lähtivät valtameren taakse jo 1860-luvun lopulla, mutta jatkosiirtolaisuus voimistui 1870-luvun alussa.⁷³ Tässä tutkimuksessa katson muuttajien suunnanneen kuitenkin nimenomaan Norjaan, sillä yleensä Amerikkaan lähtijät asuivat siellä jonkin aikaa. Lisäksi heillä ei todennäköisesti Kuusamosta lähtiessään ollut minkäänlaisia aikomuksia lähteä valtameren taakse.

Muurmannin rannikon osalta lähteistö on vieläkin ongelmallisempaa. Varhaisin säilynyt luettelo alueen asukkaista on tehty vuosina 1887–1888, siis pari vuosikymmentä tutkimusajanjaksoni jälkeen. Olen kuitenkin hyödyntänyt Samuli Onnelan *Muurmannin rannan luterilaiset v. 1887–1888* -artikkelia, joka on laadittu tämän pastori Matti Hinkulan kokoaman luettelon pohjalta. Samaan artikkeliin Onnela on koonnut hajanaisia tietoja ja arvioita Muurmannin alueen suomalaisista myös aiemmilta vuosilta. Lisäksi olen käyttänyt apunani Oulun Lääninkanslian passiluetteloita ja Muurmannin rannikolla vierailneiden julkaisemia matkakertomuksia. Ainoa tutkimusajanjaksolle sijoittuva matkakertomus on Kuolajärven kirkkoherran J. F. Thauvónin kertomus vuoden 1870 alusta. Laajempia ovat sen sijaan kuopiolaisen J. Mustakallion ja oululaisen lehtimiehen A. V. Ervastin kirjoitukset, jotka sijoittuvat vuoteen 1882. Jälkimmäinen käsittelee myös Ruijan alueen asutusta.

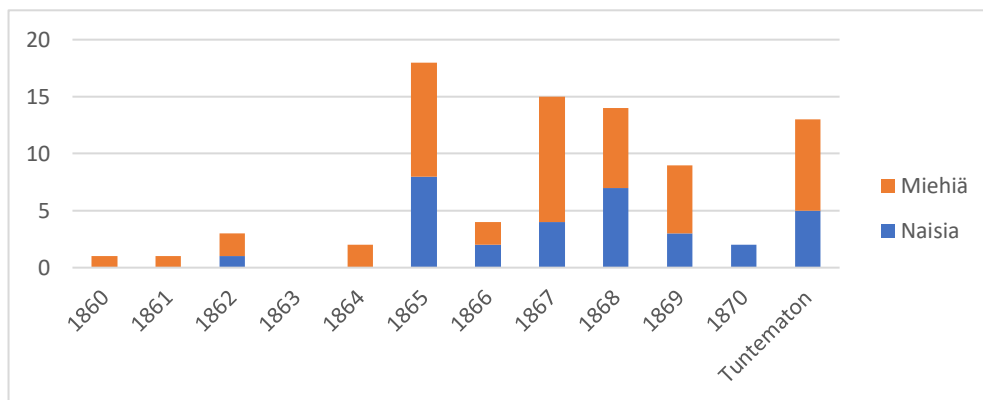
⁷³ Onnela 2006, 108; Vilmusenaho 2001, 41–42, 56.

2.2. Määränpäänä Ruija tai Ryssänranta

Ruijaan oli muuttanut ihmisiä Suomesta pitkin 1800-lukua, erityisesti katovuosien aikana.⁷⁴ Useimmat kuusamolaiset asettuivat asumaan Varanginvuonon alueelle. Siellä sijaitseva Vesisaaren kaupunki ympäristöineen muotoutui merkittäväksi suomalaiskeskukseksi, jossa asui paljon kuusamolaistaustaisia ihmisiä jo 1860-luvulla.⁷⁵ Sekä Ruijan että Venäjän puolella oli tavallista, että samalta paikkakunnalta lähteneet muuttivat lähelle toisiaan.⁷⁶

Samuli Onnela on koonnut Norjan väestönlaskentataulujen pohjalta taulukon Ruijassa vuosina 1865 ja 1875 asuneista kveeneistä⁷⁷. Aineiston perusteella voidaan hahmotella kaavion 5 mukaisia muuttolukuja. Kaavion kohtaan "tuntematon" olen laskenut henkilöt, jotka muuttivat Ruijaan todennäköisesti 1860-luvun aikana, mutta tarkempaa muuttovuotta ei tiedetä.

Kaavio 5. Kuusamosta Ruijaan muuttaneiden määrä vuosina 1860–1870.⁷⁸

Kaavion 5 perusteella Kuusamosta muutti Ruijaan vuosikymmenen aikana kaikkiaan 82 ihmistä. Ainakin vuosikymmenen lopun muuttomäärät olivat todellisuudessa suurempia. Muuttoliike oli vielä vuosikymmenen alkupuolella hyvin vähäistä, mutta vuodesta 1865 eteenpäin muutto lisääntyi rajusti. Oulun Wiikko-Sanomien kirjeenvaihtaja Vesisaaresta kirjoitti keväällä 1867, että kalastajia oli sinä vuonna Ruijassa "satoja määriä enempi kuin

⁷⁴ Onnela 2008, 19–20.

⁷⁵ Jokipii 1982, 41–43; Kortessalmi 1975, 562.

⁷⁶ Onnela 2006, 99, 106–107.

⁷⁷ Norjalaisten käyttämä nimitys suomalaisista ja heidän jälkeläisistään.

⁷⁸ Onnela, Ruijan siirtolaiset (taulukko).

ennen". Suurin osa kalastajista oli norjalaisia tai venäläisiä, mutta myös joistakin suomalaispitäjistä, muun muassa Kuusamosta, tulevien määrät olivat kasvaneet huomattavasti.⁷⁹ Kaaviosta 5 nähdäänkin, että vilkkaimmillaan siirtolaisuus oli vuosina 1865, 1867 ja 1868 eli juuri silloin, kun kotiseudulla kärsittiin puutetta. Vuosina 1869 ja 1870 sadot paraniivat⁸⁰ ja muuttajien määrä laski selvästi. Kuitenkin muuttajia oli tällöinkin enemmän kuin vuosikymmenen alkupuolella.

Ryssänrannalla eli Muurmannin rannikolla tarkoitettiin Ruijan ja Kuolanvuonon välistä jäämeren rannikkoa.⁸¹ Kausikalastajia oli kulkenut siellä jo kauan, mutta alueen merkittävä ympärivuotinen asuttaminen alkoi paljon myöhemmin kuin Ruijan, sillä ensimmäiset suomalaiset asettuivat alueelle pysyvästi vasta 1850- ja 60-lukujen taitteessa.⁸² Alusta alkaen kuusamolaiset muodostivat huomattavan suuren osan alueen asutuksesta, sillä arviolta puolet siirtolaisista oli kotoisin Kuusamosta. Eniten kuusamolaisia asui Pummaningin kylässä, mutta myös isoimmassa suomalaiskylässä Uurassa oli heitä paljon. Lisäksi kuusamolaistaustaisia eleli pienemmissä kylissä, kuten Kervannossa ja Vaitolahdessa.⁸³

Myös Muurmannin alueelle suunnannut muuttoliike painottui vuosikymmenen loppupuolelle, sillä vuoteen 1864 mennessä sinne oli asettunut asumaan vasta noin sata suomalaista ja norjalaista, joista suomalaisia oli yhdeksän perheen verran.⁸⁴ Sen sijaan alkuvuodesta 1870 suomalaisia oli alueella arviolta jo 350.⁸⁵ J. F. Thauvón selvitteli Muurmannin alueelle tekemällään matkalla suomalaiskylien syntyä ja kasvua. Hänen mukaansa ensimmäinen ihminen muutti Pummanikiin vuonna 1858, Uuraan 1860 ja Kervantoon 1865. Kahdessa jälkimmäisessä oli kyse kuusamolaissyntyisestä henkilöstä.⁸⁶ Thauvón kirjasi ylös alueen sen hetkisten asukkaiden muuttovuodet. Olen koonnut nämä tiedot kolmen suurimman kylän osalta kaavioon 6. Kaaviota tarkasteltaessa täytyy muistaa, että siinä ovat mukana vain ne henkilöt, jotka asuivat alueella vuoden 1870 alussa. Poismuuttaneista ja muuton jälkeen kuolleista ei ole saatavissa määrällisiä tietoja, vaikka Thauvón

⁷⁹ "Kirje Norjasta". *Oulun Wiikko-Sanomia* 8.6.1867.

⁸⁰ Ervasti 1978, 775–776.

⁸¹ Engman 2005, 299.

⁸² Thauvón 1870, 15–16, 21–22; ks. myös Onnela 2006, 106.

⁸³ Thauvón 1870, 16, 22; Mustakallio 1883, 118–121.

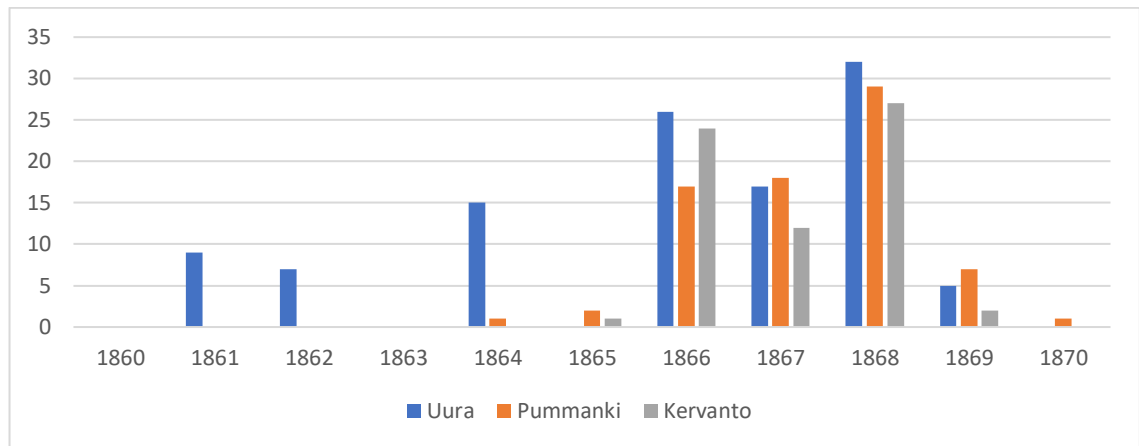
⁸⁴ Onnela 1973, 59.

⁸⁵ Onnela 1973, 57.

⁸⁶ Thauvón 1870, 16, 21–22.

mainitsikin molempia olevan⁸⁷. Kaikki kaavioon lasketut ihmiset eivät olleet kuusamolaisia. Kaaviosta ei siis saada selville tarkkoja muuttomääriä, mutta sen avulla voidaan hahmottaa hyvin muuton tyypillisiä ajankohtia.

Kaavio 6. Uurassa, Pummangissa ja Kervannossa v. 1870 asuvien suomalaisten saapumisvuodet.⁸⁸

Kaaviosta 6 nähdään, että yleisimmät muuttovuodet olivat vuodet 1866–1868, jälkimmäisin kaikkein merkittävien. Thauvón selittää vuoden 1869 pienempiä muuttomääriä sillä, että sinä vuonna kalansaalis oli ollut huono.⁸⁹ Kun verrataan kaavioita 5 ja 6, huomataan että niiden esittämät tulokset ovat pääsääntöisesti samansuuntaisia. Nälkävuosien vaikutus on selvästi nähtävissä sekä Ruijan että Ryssänrannan muuttomääristä. Vuosikymmenen puolivälistä löytyy kuitenkin merkittävä ero. Vuosi 1865 oli vilkas muuttovuosi Ruijan suuntaan muutettaessa, mutta Muurmannin rannalle muutti vain vähän väkeä. Seuraavana vuonna asetelma oli päinvastainen.

Vuoden 1865 runsas muutto Ruijaan oli huomattu myös Suomessa. Helsingfors Dagblad kirjoitti ilmeisen liioittelevaan sävyyn pohjoisen kurjista oloista ja siitä, miten Ruijassa alkoi olla jo ahdasta, kun suomalaisia muutti sinne niin paljon nälkää pako. ⁹⁰ Siirtolai-

⁸⁷ Thauvón 1870, 22, 25.

⁸⁸ Thauvón 1870, 16, 22.

⁸⁹ Thauvón 1870, 16.

⁹⁰ Turpeinen 1986, 13.

suuden ensimmäinen aalto suuntautuikin nimenomaan Ruijaan. Ensimmäisistä Muurmannin rannalle pysyvästi jääneistä melko suuri osa oli asunut aiemmin Ruijassa.⁹¹ Kaa- vioiden 5 ja 6 väkimääriin voi siis sisältyä joitakin samoja ihmisiä. 1860-luvun loppupuolella Muurmannin rannikko alkoi näyttää entistä houkuttelevammalta asuinpaikalta, koska Ruijassa oman talon ja kalastuspaikan saaminen alkoi vaikeutua nopeasti kasvavan väkimäärän vuoksi.⁹² Lisäksi elämä Ruijassa oli kalliimpaa muun muassa korkean verotuksen takia.⁹³ Vaikeimpina vuosina 1867 ja 1868 kuitenkin kumpikin osa Jäämeren rannikosta pystyi tarjoamaan varmemman toimeentulon kuin kotiseutu.

Jonkinlaisen käsityksen muuttojen yleistymisestä vuosikymmenen loppua kohden voi saada myös Oulun lääninkanslian passiluetteloista. Kuusamolaiset ottivat 1860-luvun aikana matkapasseja lähes yksinomaan Venäjälle.⁹⁴ Vaikka suurin osa Muurmannin rannikolle muuttaneista lähti matkaan ilman virallisia papereita, joukossa oli sellaisiakin, jotka hankkivat oikean matkustusluvan. Passia tarvitsi, jos halusi hankkia viranomaisilta kolonialistin oikeudet eli virallisen luvan asettua uudisasukkaaksi Venäjän puolelle.⁹⁵ Lupa olikin tarpeen, sillä viranomaiset karkottivat passittomia siirtolaisia takaisin Suomeen.⁹⁶ Yleensä passi oli voimassa vuoden, mutta passiluetteloihin on merkitty yhteensä yli 60 henkilöä, jotka eivät matkustusajan umpeutumisesta huolimatta palanneet takaisin Suomeen. Heistä yksi oli ottanut passin Pietariin, muiden kohteeksi oli merkitty joko pelkkä Venäjä tai Arkangelin kuvernementti, jossa Muurmannin rannikkokin sijaitti. Eniten tällaisia lähtijöitä oli vuosina 1866 ja 1867. Vuosina 1866–1868 lähtijöiden joukossa oli myös paljon kokonaisia perheitä, kun vuosikymmenen alkupuolella passia hakeneet olivat olleet yksin matkustavia miehiä.⁹⁷

Sekä kausikalastajien että pysyvien siirtolaisten määrä kasvoi selvästi vuosikymmenen loppua kohden. Kaiken kaikkiaan vuosikymmenen aikana Ruijaan muuttaneiden määräksi voidaan arvioida noin sata ja Muurmannin rannikolle 100–200 kuusamolaista. Kuusamosta muutettiin siis luultavasti enemmän Venäjän kuin Norjan puolelle.

⁹¹ Thauvón 1870, 15; Ervasti 1884, 309.

⁹² Onnela 2006, 106.

⁹³ Thauvón 1870, 15.

⁹⁴ Passiluettelo 1857–67, Oulun lääninhallituksen lääninkanslian arkisto BIIIf:2. KA; Passiluettelo 1868–82, Oulun lääninhallituksen lääninkanslian arkisto BIIb:13. KA.

⁹⁵ Engman 2005, 313–314.

⁹⁶ Thauvón 1870, 3.

⁹⁷ Passiluettelo 1867–67, Oulun lääninhallituksen lääninkanslian arkisto BIIIf:2. KA; Passiluettelo 1868–82, Oulun lääninhallituksen lääninkanslian arkisto BIIb:13. KA.

2.3. Tilattomia perheitä ja naimattomia miehiä

Suurin osa siirtolaisista kuului alimpiin yhteiskuntaluokkiin. Tämä on ymmärrettävää, lähdettiin Jäämerelle katovuosien aikana nälkää pakoon. Jokipiin mukaan yli puolet Ruijan siirtolaisista oli palkollisia, noin neljännes talollisten aikuisia poikia ja tyttöjä ja kymmenesosa itsellisiä ja torppareita.⁹⁸ Vuosittain kalastamassa käyvien varallisuustaso sen sijaan vaihteli enemmän. Renkien kerrotaan olleen ahkeria kausikalastuksessa kulki-joita⁹⁹, mutta joukossa oli myös vähän varakkaampaa väkeä, kuten talonpoikia.¹⁰⁰

Käytettävissäni olleet lähteet eivät suoraan kerro, mikä oli Jäämerelle muuttaneiden yhteiskunnallinen asema ennen muuttoa.¹⁰¹ Onnelan kokoaman taulukon kertoma sosiaalijako eroaa jonkin verran Jokipiin esittämästä. Sen mukaan tilattomia olisi ollut kaikista suomalaissiirtolaisista lähes 40 % ja palkollisia vajaat 30 %. Kuusamosta lähteneiden kohdalla itsellisten ja muiden tilattomien osuus oli vieläkin suurempi. Kun huomioidaan vain aikuiset muuttajat, heitä oli noin 65 % siirtolaisista. Talollisia ja palkollisia oli vain muutamia, molempia noin 7 % siirtolaisista. Loppujen 21 prosentin taustasta ei ole tietoa, mutta käytännössä hekin kuuluivat johonkin edellisistä ryhmistä.¹⁰² On muistettava, että edelliset luvut koskevat vain Ruijaan muuttaneita siirtolaisia. Lähteet eivät kerro, oliko Muurmannin rannikolle muuttaneen ihmisjoukon sosiaalinen koostumus samanlainen kuin Norjan puolelle asettuneiden.

Palkollisten ja tilattoman väestön aktiivinen muutto johtui siitä, että heidän toimeentulonsa kotiseudulla oli yleensä epävarmaa, ja katovuodet vaikeuttivat heidän elämäänsä ensimmäisenä ja voimakkaimmin. Siksi jo hieman keskimääräistä huonompi katovuosi saattoi pakottaa heidät jättämään kotiseutunsa.¹⁰³ Talollisten nuorempien lasten taas oli

⁹⁸ Jokipii 1982, 50.

⁹⁹ Ervasti 1978, 353–354.

¹⁰⁰ Kortessalmi 1975, 562, 564.

¹⁰¹ Onnelan taulukkoon on merkitty ammatit numerokoodilla, joiden selitteet eivät ole tiedossa. Kuitenkin vertailemalla sodankyläläisistä annettuja tietoja taulukossa ja Suur-Sodankylän historiassa (Onnela 2006, 101–103) olen saanut selville yleisimpien numerokoodien merkitykset.

¹⁰² Onnela, Ruijan siirtolaiset (taulukko).

¹⁰³ Vilmusenaho 2001, 32; Ervasti 1978, 352.

usein valittava alempiin säätyihin siirtymisen ja kotipaikkakunnalta muuton välillä. Jäämerellä oman talon saaminen oli suhteellisen helppoa, toisin kuin lähtöalueilla. Muuttajien yhteiskunnallinen asema ja ammatti vaihtuivatkin lähes aina maastamuuton yhteydessä.¹⁰⁴

Tilattomien suurta osuutta siirtolaisista selittää paitsi heidän heikko asemansa, myös suhteellisen suuri osuutensa Kuusamon väkimäärästä.¹⁰⁵ Kuusamon väestönkasvu oli nopeaa¹⁰⁶, mutta uudistiloja perustettiin vain vähän. Uudistilojen perustamista vaikeutti edelleen voimassa oleva ruotsinvallanaikainen ruotusopimus, joka esti isojaon suorittamisen ja antoi talollisille mahdollisuuden kieltää uusien tilojen perustamisen.¹⁰⁷ Siksi syntyvän liikaväestön oli lähdettävä etsimään elantoa kauempaa.

Merikalastus oli miesten työtä, jotten sadat vuosittain Jäämerelle matkaavat kalastajat olivat miehiä.¹⁰⁸ Myös pysyvien muuttajien kohdalla alan miesvaltaisuus näkyi, sillä kirkonkirjojen mukaan 79 % Lapista Venäjälle muuttaneista oli miehiä. Kirkonkirjojen merkinnät ovat kuitenkin puutteellisia, joten miesten osuus ei todellisuudessa ollut välttämättä näin suuri.¹⁰⁹ Ainakin Ruijan puolella se oli pienempi, sillä Vesisaarella asuvista suomalaissiirtolaisista peräti 48 % oli naisia vuonna 1865. Kaupunki tarjosikin töitä naispuolisille palkollisille.¹¹⁰ Jokipiin mukaan noin 70 % muuttajista oli naimisissa lukuun ottamatta vilkkaimpia muuttovuosia, jolloin yksin muuttavia oli suhteessa hieman enemmän.¹¹¹

Onnelan kokoaman aineiston perusteella kuusamolaismuuttajista suurin osa oli miehiä. Tämä näkyy selkeästi kaaviossa 5. Sen mukaan kaikkiaan 61 % Ruijaan muuttaneista oli miehiä ja 39 % naisia. Vaikka muuttaneista naisista valtaosa oli naimisissa, Ruijaan muutti ainakin kuusi naista myös yksin. Useimmat heistä päätyivät juuri Vesisaareen. Naimattomia miehiä oli enemmän kuin naisia, sillä noin puolet aikuisista miehistä muutti

¹⁰⁴ Vilmusenaho 2001, 63.

¹⁰⁵ Ervasti 1978, 348.

¹⁰⁶ Ervasti 1978, 343–345, 774.

¹⁰⁷ Ervasti 1978, 349–351, 409–411.

¹⁰⁸ Kortessalmi 1975, 562.

¹⁰⁹ Engman 2005, 304.

¹¹⁰ Vilmusenaho 2001, 58.

¹¹¹ Jokipii 1982, 50.

Ruijaan yksin. Kokonaisia perheitä oli muuttajien joukossa paljon, joten lähes 40 % Ruijaan saapuneista kuusamolaisista oli lapsia.¹¹²

Venäjänpuoleisesta siirtolaisuudesta ei olemassa olevan aineiston perusteella voida selvittää vastaavia tietoja. Vuosina 1887–1888 Muurmannin rannikolla asuvista kuusamolaisista 53 % oli miehiä ja peräti 47 % naisia. Naimattomia aikuisia naisia oli 179 kuusamolaisiirtolaisen joukossa vain kaksi, mutta moni oli avioitunut vasta Jäämerelle saavuttuaan muualta Suomesta kotoisin olevan miehen kanssa. Naimattomia miehiä oli enemmän kuin naisia, mutta kaikkiaan lähes 75 % siirtolaisista oli naimisissa. Kuitenkin vain noin kolmasosan voidaan todeta varmuudella avioituneen Kuusamossa ennen muuttoa. Vanhempiensa kanssa asuvia Kuusamossa syntyneitä lapsia oli noin 20 % siirtolaisista.¹¹³

Täytyy muistaa, että nämä luvut on kerätty lähes kaksi vuosikymmentä tarkasteltavan ajanjakson päättymisen jälkeen. Suurin osa näistä henkilöistä muutti Muurmannin rannikolle vasta 1870- ja 80-luvuilla, ja heidän ikänsä ja siviilisäätyensä ei ollut luetteloiden laatimisaikaan välttämättä sama kuin muuttohetkellä. Esimerkiksi alun perin vanhempiensa kanssa muuttanut lapsi saattoi olla luetteloiden laatimisaikaan perheellinen ihminen. Todennäköisesti naimisissa olevien osuus oli pienempi 1860-luvun vilkkaina muuttoaikoina.¹¹⁴ Miesten osuus taas luultavasti oli silloin selvästi suurempi kuin 1880-luvun lopulla. Jäämerellä asuvien miesten määrä laski vähitellen lähelle naisten määrää, sillä moni mies kuoli Jäämeren vaativissa kalastusolosuhteissa.¹¹⁵ Tämä näkyy myös Matti Hinkulan keräämissä luetteloissa, sillä niihin on merkitty useita leskinaisia.¹¹⁶ Lisäksi miehet matkustivat naisia useammin Amerikkaan.¹¹⁷

Ruijan siirtolaisten ikäjakauma nähdään taulukosta 5. Muurmannin alueen osalta en ole voinut laatia vastaavaa taulukkoa lähteiden vähäisyyden vuoksi, mutta luvut olisivat todennäköisesti pitkälti samansuuntaisia. Siirtolaisten ikäjakauma poikkeaa jonkin verran maassamuuttajien ikäjakaumasta.¹¹⁸ Lapsia oli siirtolaisten joukossa selvästi enemmän

¹¹² Onnela, Ruijan siirtolaiset (taulukko).

¹¹³ Onnela 1973.

¹¹⁴ Vrt. Jokipii 1982, 50.

¹¹⁵ Kortessalmi 1975, 563.

¹¹⁶ Onnela 1973.

¹¹⁷ Jokipii 1982, 50.

¹¹⁸ Vrt. taulukko 4.

kuin maassamuuttajien, sillä noin 40 % heistä oli alle 20-vuotiaita. Aikuisväestön ikäjakama taas on melko tasainen. Eniten Ruijaan muutti 30–34 vuotiaita ihmisiä, joten siirtolaisuudessa painottuivat hieman vanhemmat ikäryhmät kuin kotimaan sisäisessä muu-
tossa. Toisaalta vanhin Ruijaan muuttanut oli vasta 46-vuotias. Käytännössä suurin osa taulukkoon iältään tuntemattomiksi merkityistä oli 20–35 vuotiaita.¹¹⁹

Taulukko 5. Ruijaan vuosina 1860 – 1870 muuttaneiden kuusamolaisiirtolaisten ikäjakama.¹²⁰

	Lukumäärä	Prosenttiosuus
0 - 14	27	32,9 %
15 - 19	6	7,3 %
20 - 24	4	4,9 %
25 - 29	7	8,5 %
30 - 34	11	13,4 %
35-39	6	7,3 %
40 - 44	5	6,1 %
45 - 49	3	3,7 %
50 -	0	0,0 %
Tuntematon	13	15,9 %
Yhteensä	82	100,0 %

Ruijan puolella asutus ja sitä myötä yhteiskunnalliset ja kirkolliset olot olivat vakiintuneempia kuin Ryssänrannalla. Esimerkkeinä Norjan edistyneemmistä oloista A. V. Ervasti mainitsi viikottain kulkeneet postiveneet ja lapsille talvisin pidettävän koulun, jollaisista ei Venäjän puolella ollut tietoakaan.¹²¹ Ruijan kaupungeissa, etenkin Vesisaaressa, harjoitettiin kalastuksen lisäksi muitakin ammatteja ja siellä oli runsaasti työpaikkoja myös naisille.¹²² Ruija tarjosi monipuolisemmin ansiomahdollisuuksia kuin Ryssänranta, jossa kalastus ja pienimuotoinen karjankasvatus olivat ainoat elinkeinot.¹²³ Ruija todennäköisesti houkuttelikin puoleensa enemmän kokonaisia perheitä. Muurmannin rannikolla taas oli halvempaa aloittaa ura kalastajana.¹²⁴

¹¹⁹ Onnela, Ruijan siirtolaiset (taulukko).

¹²⁰ Ibidem.

¹²¹ Ervasti 1884, 180.

¹²² Jokipii 2001, 54, 58.

¹²³ Jokipii 2001, 40–41.

¹²⁴ Onnela 2006, 106–107.

2.4. Kuusamon köyhyydestä Jäämerelle vaurastumaan

Jäämeren muuttoliikettä on selitetty ensisijaisesti katovuosien tuomilla vaikeuksilla. Näлкä ja pula työpaikoista ajoivat ihmiset Jäämeren rannoille hakemaan varmempaa elantoa kalastuksesta. Sesonkikalastuksen pitkät perinteet loivat pohjan, jonka varaan pysyvämpi siirtolaisuus perustui.¹²⁵

Useat tutkijat ovat kuitenkin huomauttaneet, että toimeentulon vaikeus kotiseudulla ei yksistään selitä siirtolaisuutta.¹²⁶ Muuttajien määrä oli suurimmillaan 1860-luvun nälkävuosien aikaan, mutta siirtolaisuus ei loppunut parempien satovuosien koittaessa. Kaaviosta 5 ja 6 nähdään, että siirtolaisuus oli selvästi voimakkaampaa 1870-luvun taitteessa kuin vuosikymmentä aikaisemmin, vaikka sadot Kuusamossa olivatkin aiempaa parempia¹²⁷. Suurin osa vuosina 1887–1888 Muurmannin rannikolla asuvista kuusamolaisista oli muuttanut sinne vasta 1870- tai 80-luvulla.¹²⁸ Nälkävuosia voidaankin pitää pitkäaikaisemman siirtolaisuuden käynnistäjänä.

Aikalaisten kirjoittamissa matkakertomuksissa tärkeimmäksi muuttosyyksi esitettiin kuusamolaisten köyhyys ja kalastuksesta saatavat vähintäänkin kohtuulliset ansiot. Esimerkiksi A. V. Ervasti kuvaili kuusamolaistaloa, johon oli seurueineen matkalla pysähtynyt yöksi, ja päivitteli sen köyhyyttä. Hän arveli, että vastaavia köyhiä taloja oli Kuusamossa paljon, mutta tienausmahdollisuuksia vähän. Siksi hän sanoi ymmärtävänsä hyvin, miksi sadat miehet lähtivät Jäämerelle kalaan ja osa jäi sinne pysyvästikin asumaan.¹²⁹ Thauvón taas mainitsi katovuodet muuttojen syyksi.¹³⁰

Lähtöalueen työnnön lisäksi siirtolaisuuden kasvuun vaikuttivat kohdealueen vetotekijät. Merkittävin vetotekijä oli voimistuvan suurkalastuksen tuomat ansiot.¹³¹ Venäjän puo-

¹²⁵ Jokipii 1882, 50–53.

¹²⁶ Ks. esim. Vilmusenaho 2001, 32, 62.

¹²⁷ Ervasti 1978, 775–776.

¹²⁸ Onnela 1973.

¹²⁹ Ervasti 1884, 7–9.

¹³⁰ Thauvón 1870, 1.

¹³¹ Jokipii 1982, 50.

lella taustalla olivat myös viranomaisten tietoiset yritykset asuttaa luonnonvaroiltaan rikkaasta mutta harvaanasuttua Jäämeren rannikkoa.¹³² Vuonna 1860 Venäjän tsaari antoi ulkomaalaisille luvan asettua uudisasukkaaksi Muurmannin rannikolle sillä ehdolla, että he alkaisivat Venäjän alamaiseksi.¹³³ Vuonna 1868 kolonialistien oikeuksia tarkennettiin ja lisättiin. uudisasukkaille luvattiin muun muassa verohelpotuksia ja oikeus tullittomaan kauppaan ja valtiollisiin raha- ja viljalainoihin. He saivat myös säilyttää oman kielensä ja käyttää sitä viranomaisten kanssa asioidessaan.¹³⁴ Suomalaisten tietoisuus näistä eduista parani 1870-luvun taitteessa, mikä lisäsi todennäköisesti siirtolaisuutta Venäjälle.¹³⁵ Käytännössä kaikki etuudet eivät toteutuneet aiotulla tavalla. Vuonna 1870 siirtolaiset valittivat, etteivät olleet saaneet luvattuja lainoja.¹³⁶ Ervasti totesi kuitenkin 12 vuotta myöhemmin, että luvatut oikeudet olivat toteutuneet lukuun ottamatta mahdollisuutta tehdä viranomaisille suomenkielisiä anomuksia.¹³⁷

Asuinolot Jäämerellä vakiintuivat vähitellen. Pitkästä välimatkasta huolimatta pohjoiseen muuttaneet eivät olleet täysin eristyksissä entisestä kotiseudustaan. Viestit kulkivat Kuusamon ja Jäämeren kalasatamien välillä paitsi kausikalastajien myös talvisin poroilla rahattia ajavien kuusamolaismiesten välityksellä.¹³⁸ Lisäksi Jäämerellä vierailleet papit kuljettivat mukanaan terveisiä kotiseudulle jääneiltä sukulaisilta.¹³⁹ Tämä mahdollisesti helpotti lähtöpäätöksen tekemistä joidenkin kohdalla.

Vaikeiden katovuosien aikana 1860-luvun jälkipuoliskolla ensisijainen muuttosyy oli luullakseni joka tapauksessa ruuan puute kotiseudulla. Muiden syiden merkitys kasvoi seuraavien vuosikymmenten koittaessa, kun ajat paranivat. Nälkävuosien aikana Pohjois-Suomesta lähti satoja ihmisiä siirtolaisiksi Jäämerelle. Moni nälkää pakoon lähtenyt löysi pohjoisen karuilta rannoilta pitkäaikaisen kodin. Toki Jäämereltä tuli takaisin paluumuuttajia, jotka vuosien poissaolon jälkeen palasivat vapaaehtoisesti synnyinseudulleen.¹⁴⁰

¹³² Engman 2005, 302.

¹³³ Engman 2005, 302; Alavuotunki 1999, 41.

¹³⁴ Thauvón 1870, 18; Ervasti 1884, 97–98.

¹³⁵ Vilmusenaho 2001, 35.

¹³⁶ Thauvón 1870, 18–19.

¹³⁷ Ervasti 1884, 103–105.

¹³⁸ Kortessalmi 1975, 435–436.

¹³⁹ Mustakallio 1883, 52.

¹⁴⁰ Onnela 2006, 106.

Huomattavasti yleisempää oli kuitenkin matkan jatkaminen vieläkin kauemmaksi, valtameren taakse Amerikkaan. Varhainen Amerikan siirtolaisuus tapahtuikin nimen omaa Jäämeren kautta.¹⁴¹

¹⁴¹ Onnela 2006, 108–110; Vilmusenaho 2001, 41–42, 56.

Loppulause

Kuusamo oli 1860-luvulla muuttotappiokunta. Väkimäärä kasvoi nopeasti, mutta uusia tiloja ja työpaikkoja syntyi vain vähän. Aikuisikään tullessaan moni joutuikin jättämään kotiseutunsa ja lähtemään etsimään elantoa kauempaa. Palveluspaikka saattoi löytyä naapuripitäjästä tai kauempaa kotimaasta, mutta 1860-luvun puolivälin jälkeen Jäämeren kalavedet tarjosivat toisenlaisen vaihtoehdon.

Aikaisemmassa tutkimuksessa maassamuuttoa ja siirtolaisuutta on tarkasteltu kahtena erillisenä ilmiönä. Muuttoliiketutkimuksessa ei ole juurikaan huomioitu ulkomaille suuntautunutta siirtolaisuutta, ja siirtolaisuustutkimuksessa ei puhuta ollenkaan maassamuutosta. Kun näitä kahta ilmiötä tarkastellaan rinnakkain, niiden mittakaava ja sosiaalinen rakenne vertautuvat uudella tavalla toisiinsa.

Kuusamosta muutti tarkasteltavana olleen yhdentoista vuoden aikana yli 400 henkeä muualle Suomeen ja sinne saapui muualta vajaat 200 henkeä. Muuttotappiota kertyi noin 240 ihmisen verran. Jäämerelle taas matkusti useita satoja kausikalastajia, mutta pysyviä siirtolaisia oli kaikkiaan 200–300. Vuosikymmenen aikana maassamuuton ja maastamuuton aiheuttamat muuttotappiot olivat siis lähes yhtä suuret. Sen sijaan ajallisesti muutot jakautuivat eri tavoin. Kotimaan muutto oli melko tasaista koko vuosikymmenen ajan. Voimakkaimmillaan ulosmuutto oli vuosikymmenen puolivälissä. Pahimpina katovuosina ulosmuutto väheni ja sisäänmuutto lisääntyi selvästi. Katovuosien aikana Kuusamoon muuttaneista suuri osa oli paluumuuttajia, joiden täytyi palata synnyinseuduilleen, kun uusi asuinpaikka ei kyennytkään heitä elättämään. Kuusamossa katovuosista selvitettiin paremmin, sillä alueen elinkeinot olivat varsin monipuoliset. Vuosi 1868 olikin ainoa vuosi, jolloin maassamuutto kääntyi muuttovoittoiseksi. Muuttovoitto oli kuitenkin vain näennäistä, sillä vuodesta 1865 alkaen siirtolaisuus kasvoi ennennäkemättömiin mittoihin.

Sisään- ja ulosmuutto tapahtuivat pitkälti samojen paikkakuntien välillä. Useimmat lähtö- ja kohdekunnat sijaitsivat nykyisen Pohjois-Pohjanmaan tai Lapin alueilla. Eniten vaihtoa tapahtui Pudasjärven ja Kuolajärven kanssa, mutta myös Rovaniemi, Kemijärvi sekä

Oulu lähikuntineen olivat yleisiä muuttoalueita. Kauemmaksi Etelä-Suomeenkin siirtyi väkeä, sillä kaikkiaan yli 50 henkilöä suuntasi kulkunsa Lohjan seudulle.

Kuusamosta lähtenyt siirtolaisuus suuntautui käytännössä kokonaan Jäämeren rannikolle. Norjan puolelle Ruijaan muutti satakunta kuusamolaista, useimmat Varanginvuonon alueelle. Venäjänpuoleiselle Muurmannin rannikolle eli Ryssänrannalle muuttajia oli todennäköisesti enemmän, sillä arviolta puolet alueen noin 350 suomalaissiirtolaisesta oli lähtöisin Kuusamosta. Suurimpia kuusamolaiskeskuksia olivat Uura ja Pummanki.

Sekä maassamuuttajien että siirtolaisten joukossa alemmat yhteiskuntaluokat korostuivat. Maassamuuttajista yli puolet oli palkollisia, siirtolaisista taas suurin osa oli muuta tilantonta väestöä. Myös talollisia, pääasiassa talollisten aikuisia lapsia, oli sekä maassamuuttajien että siirtolaisten joukossa.

Vilkkaimpia muuttajia olivat nuoret aikuiset. Maassamuuttajista yli puolet oli 15–29 vuotiaita. Siirtolaisten kohdalla tämä ikäryhmä ei korostu yhtä selvästi, vaikka siihen kuuluvia ihmisiä olikin melko paljon. Aikuisväestöstä eniten oli 30–34 vuotiaita siirtolaisia. Toisin kuin maassamuuttajista, siirtolaisista suuri osa on naimisissa. Siksi myös vanhempiensa kanssa matkustavia lapsia on siirtolaisten joukossa paljon enemmän. Maassamuuttajissa naisia ja miehiä oli miltei saman verran, mutta siirtolaisiksi lähteneissä miehiä oli enemmän.

Katovuodet vaikuttivat voimakkaasti siirtolaisuuden taustalla. Vetotekijöinä olivat suurkalastuksen tuomat ansiot ja Venäjän puolella myös valtiolliset tukitoimet. Pitkät kausikalastuksen perinteet helpottivat lähtöpäätöksen tekemistä. Maassamuuton kohdalla nälkävuodet eivät olleet yhtä selkeä taustatekijä. Koska kadot koettelivat koko Suomea, naapuripaikkakunnat eivät kyenneet tarjoamaan sen parempaa turvaa nälkää vastaan kuin Kuusamokaan. Osittain siirtolaisuuden ja maassamuuton taustalla oli kuitenkin samoja asioita. Palkollisten ja tilattomien toimeentulo kotiseudulla oli epävarmaa, ja he päätyivät usein etsimään työtä kotikunnan ulkopuolelta, toiset muista suomalaispitäjistä, toiset ulkomailta asti. Jo saman vuosikymmenen lopulla ensimmäiset jatko-siirtolaiset suuntasivat kulkunsa Ruijasta Amerikkaan.

Lähteet ja tutkimuskirjallisuus

I Painamattomat lähteet

KANSALLISARKISTO, Oulu (KA)

Oulun lääninhallituksen lääninkanslian arkisto

Passiluettelot 1857–1882

KANSALLISARKISTON DIGITAALIARKISTO (KA), (<http://digi.narc.fi>)

Kuusamon seurakunnan arkisto (KSA)

Seurakuntaan muuttaneiden luettelot 1818–1890

Väkilukutaulukoita 1750–1888

Karjalohjan seurakunnan arkisto

Seurakuntaan ja seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1825–1886

Väkilukutaulukot 1825–1853

Lohjan seurakunnan arkisto

Seurakuntaan ja seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1843–1882

Nummen seurakunnan arkisto

Seurakuntaan muuttaneiden luettelot 1805–1862

SUOMEN SUKUHISTORIALLINEN YHDISTYS

(<http://www.sukuhistoria.fi/sshy/index.htm>)

Nummen seurakunta

Muuttaneet 1863–1885

SAMULI ONNELAN TUTKIMUSAINIESTOT

Ruijan siirtolaiset, taulukko. Matti Enbusken hallussa.

II Painetut lähteet

1. Lähdekirjallisuus

Ervasti A. V. 1884: *Suomalaiset Jäämeren rannalla. Matkamuistelmia*. Kirjoittajan kustantama, Oulu.

Mustakallio, Joh. 1883: *Matka Jäämeren rannalle kesällä 1882*. Kirjoittajan kustantama, Kuopio.

Onnela, Samuli 1973: *Muurmannin rannan luterilaiset v. 1887–1888*. Oulun Yliopisto, Historian laitos, Oulu.

Thauvón, Johan Fredrik 1870: *Matka-muistelmia Wenäjän Lapista*. Kirjallinen Kuukauslehti, Helsinki.

2. Sanoma- ja aikakauslehdistö

”Kirje Norjasta”. *Oulun Wiikko-Sanomia* 8.6.1867

III Sanakirjat

Alitalo Ilkka & Mäkelä-Alitalo Anneli (toim.) 2000: *Sukututkijan sanat ja nimet*. Toinen muuttamaton painos. Sukuseurojen Keskusliitto ry.

IV Tutkimuskirjallisuus

Alavuotunki, Jouni 1999: ”Petsamon historia yhteisalueen jaosta ensimmäiseen maailmansotaan”. *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*, s. 35–57. Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Petsamo-Seura r.y., Rovaniemi.

Engman, Max 2005: *Suureen itään. Suomalaiset Venäjällä ja Aasiassa*. Siirtolaisinstituutti, Turku.

Ervasti, Seppo 1978: *Kuusamon historia 1*. Kuusamon kunta, Kuusamo.

Kortesalmi, J. Juhani 1975: *Kuusamon talonpoikaiselämä 1670–1970. Kuusamon historia 2*. Kuusamon kunta, Kuusamo.

Jokipii, Mauno 1982: ”Ruijan suomalaisasutuksen historian päälinjoja”. *Suomalaiset Jäämeren rannoilla. Kveeniseminaari 9.–10.6.1980 Rovaniemellä*, s.19–71. Siirtolaisinstituutti, Turku.

Onnela, Samuli 2006: *Suur-Sodankylän historia 2. Suurpitäjä suomalaisten ja saamelais-ten maana vuosina 1747–1916*. Suur-Sodankylän historiatoimikunta, Sodankylä.

Onnela, Samuli 2008: ”Riikaan vai Ruijaan? — Huhuja ja todellisuutta 1830-luvun kato-
vuosilta Pohjois-Suomessa”. *Kleion lumoissa*, s.17–30. Toim. Harri Turunen. Oulun Historiaseura, Oulu.

Rosenberg, Antti 1966: *Muuttoliike Uudenmaan läänissä esi-industrialistisen kauden loppulla (1821–1880)*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.

- Sarkkinen, Kaisu 1989: *Nälkävuodet 1865–1868 Oulun kihlakunnassa*. Suomen ja Skandinavian historian pro gradu -tutkielma, Oulun yliopisto.
- Turpeinen, Oiva, 1986: *Nälkä vai tauti tappoi? Kauhunvuodet 1866-1868*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Vilmusenaho, Risto 2001: *Siikajokilaakson siirtolaisuus vuosina 1850 – 1914. Talous- ja sosiaalihistoriallinen tutkimus Kestilän, Paavolan, Piippolan, Pulkkilan, Pyhännän, Rantsilan, Revonlahden ja Siikajoen kuntien maastamuutosta. Osa I*. Oulun yliopisto, Oulu.
- Vähä, Eero 1980: *Tornionlaakson muuttoliike vuosina 1810–1830*. Yleisen historian pro gradu -työ, Oulun yliopisto.